

ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

© В. В. Веретільник, О. В. Діденко

У статті розкрито основні педагогічні умови ефективного розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів Державної прикордонної служби України у процесі магістерської підготовки. Йдеться про відбір змісту навчального матеріалу зі спеціальних дисциплін, моделювання та вирішення практичних ситуацій оперативної та службової діяльності, формування в офіцерів комунікативних та педагогічних умінь на основі андрагогічної моделі інтерактивного навчання

Ключові слова: військово-спеціальна компетентність, офіцери, відбір змісту, навчальний матеріал, андрагогічна модель

1. Вступ

Сьогодні одним із пріоритетних завдань професійної підготовки офіцерів-прикордонників є збільшення обсягу військової компоненти в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ). Це зумовлено сучасними особливостями оперативно-службової діяльності офіцерів прикордонного відомства, виконання ними завдань щодо відбиття і знешкодження ворожих диверсійно-розвідувальних груп, точок снайперського вогню тощо, а також виникненням нових видів загроз, зокрема військової агресії проти України, тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим, розпалювання збройного конфлікту в східних регіонах України. Такий стан свідчить про необхідність підвищення уваги до формування військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників.

2. Літературний огляд

Проблема формування і розвитку військово-спеціальної компетентності неодноразово привертала увагу науковців. Зокрема управлінський аспект цієї компетентності розглядали [1, 2] Окремі складові військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника були предметом уваги [3]. Формування організаторських умінь командирів прикордонних колективів досліджували [4, 5]. Важливі для розв'язання проблеми дослідження підходи щодо підвищення ефективності професійної підготовки офіцерів у вищих навчальних закладах містяться у публікаціях [6–8].

Однак комплексного дослідження з питань розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону у процесі фахової підготовки в магістратурі з урахуванням досвіду ведення бойових дій в сучасних умовах на сьогодні немає:

- не обгрунтовано педагогічних умов розвитку цієї значущої для професійної діяльності властивості офіцера під час його навчання в магістратурі ВНЗ;
- не розроблено моделі й методики її розвитку;
- не визначено критеріїв та показників оцінювання;
- немає цілісного науково-методичного забезпечення розвитку професійної компетентності в умо-

вах посилення військової компоненти системи захисту державного кордону.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – обгрунтування педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Узагальнити результати наукових публікацій, які стосуються проблеми дослідження.
2. Визначити перелік педагогічних умов, які можуть покращити процес розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у магістратурі.
3. Обгрунтувати дієвість педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки.

4. Обгрунтування педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки

При визначенні педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки важливе значення мала позиція таких дослідників, як [5, 9, 10] та ін., щодо значення відповідного змісту навчання. Дослідники підкреслюють, що для впровадження компетентнісного підходу важливе значення має урахування результату освіти, її специфічного предметного та соціального характеру.

Зокрема О. Овчарук вказує на те, що за компетентнісного підходу зміст освіти слід розглядати як педагогічно адаптований соціальний досвід фахівця. Йдеться про те, що зміст навчання повинен містити такі компоненти:

- досвід пізнавальної діяльності (результатом чого є знання);
- досвід виконання відомих способів діяльності (уміння і навички);
- досвід творчої діяльності (вміння приймати рішення в складних ситуаціях);

– досвід емоційно-ціннісних відносин (особистісні орієнтації) [9].

М. Нещадим підкреслює, що реальні підходи до розроблення структури та змісту військової освіти в кожній державі продиктовані практичною необхідністю, що ґрунтується на розумінні національних інтересів, проблем безпеки, завдань збройних сил та економічних можливостей. Важливо, на думку вченого, щоб зміст військової освіти передбачав, поперше, оптимальне співвідношення гуманітарної, природничо-наукової, професійної та спеціальної складових у підготовці військових фахівців. По-друге, як зазначає дослідник, важливе значення має вузька спеціально-професійна спрямованість підготовки військових фахівців усіх рівнів і ланок управління з наближенням цієї підготовки (особливо практичної) до реальних потреб військ у мирний і воєнний час [5].

Зміст навчання є базовим компонентом педагогічної системи, тому, як зазначають представники діяльнісного підходу (Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтьєв та ін.), сформувати у майбутніх фахівців уміння й навички можна лише на основі відповідних знань. Знання є узагальненим досвідом, що відображає зовнішній світ, продуктом пізнання людьми предметів і явищ діяльності, результатом процесу пізнання дійсності (у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій). Знання також є першою ланкою для формування особистісних властивостей людини.

Загалом всі дослідники вказують на необхідність при впровадженні компетентнісного підходу зміни всіх структурних ланок педагогічної системи, у першу чергу – мети та змісту, а далі на цій основі – методів, організаційних форм, засобів та умов навчання, діяльності суб'єктів освітнього процесу.

З іншого боку, сьогодні найбільше проблем в діяльності прикордонного відомства пов'язано зі змінами у політичній ситуації, із появою нових викликів прикордонній безпеці. Це потребує від офіцерів-прикордонників уваги до військової компоненти професійної діяльності, знання особливостей організації бойових операцій у сучасний період, а також практичних навичок організації дій прикордонних підрозділів в особливий період та при проведенні спецоперацій. Всі ці аспекти потрібно у більш розширеному вигляді, ніж раніше, відобразити у змісті навчальних дисциплін, що їх вивчають офіцери на магістратурі.

5. Результати досліджень та їх обговорення

Таким чином, з урахуванням того, що на сьогодні змінились пріоритети у системі охорони державного кордону, першочерговим стає посилення військової компоненти освітнього процесу. З огляду на появу нових ризиків у прикордонній безпеці, першочергового значення для офіцерів-прикордонників – керівників органів охорони державного кордону набуває необхідність діяти в умовах особливого періоду. Тому, відповідно до вимог компетентнісного підходу, вважаємо за необхідне для організації належної професійної підготовки офіцерів-прикордонників внести зміни до таких структурних ланок педагогічної системи, як мета і зміст. З огляду на це першою

педагогічною умовою розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки визначено відбір змісту навчального матеріалу зі спеціальних дисциплін з урахуванням результатів системного аналізу загроз прикордонній безпеці.

У процесі дослідження педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки було враховано, що їхня діяльність як керівників органами охорони державного кордону є низкою дій з вирішення багатьох завдань щодо організації охорони державного кордону в особливий період та при проведенні спецоперацій, налагодження організації та взаємодії прикордонних підрозділів, підготовки персоналу, його психологічної готовності до виконання завдань за призначенням та ін. У цьому контексті важливими для нас є думка В. Розанової про те, «основний зміст діяльності організації полягає у вирішенні управлінських завдань на всіх етапах управлінських функцій. При цьому вирішення завдань управління ґрунтується на встановленні складних відносин багаторівневого порядку між різними їхніми елементами» [11]. С. Орлов, В. Залож, В. Кушнір зазначають, що для забезпечення координуючого впливу на систему управління з метою виконання управлінських завдань для досягнення цілей організації важливе значення має управлінське рішення офіцера – керівника органів охорони державного кордону. Саме тому основним видом управлінської діяльності дослідники називають прийняття управлінського рішення – сукупність взаємопов'язаних, цілеспрямованих та логічно послідовних управлінських дій, які забезпечують виконання управлінських завдань [2].

У цьому випадку йдеться про те, що рівень професійної компетентності офіцера-прикордонника визначається насамперед його здатністю самостійно вирішувати проблеми різної складності. Офіцер-прикордонник повинен вирішувати нестандартні завдання і проблеми інноваційного та дослідницького характеру в галузі національної безпеки, безпеки державного кордону в повсякденних умовах та при ускладненні обстановки. Розвивати у суб'єктів навчання систему способів розумової та практичної діяльності, самостійність при вирішенні складних завдань найкраще допомагають активні методи навчання: вони дозволяють йти не від знання до проблеми, а від проблеми до знання.

Значення активних методів навчання зумовлене також особливостями управлінської діяльності військових фахівців. Дослідники М. Єжеєв, С. Ніколаєнко, О. Устименко вказують на важливість уміння командира підрозділу знаходити найбільш доцільне рішення в конкретних умовах. На думку фахівців, уміння мислити та критично сприймати навколишнє середовище є найбільш необхідною ознакою офіцера [8]. Д. Карафано та А. Кошемс зазначають, що уміння мислити – це найкраща підготовка до ситуації двозначності й невизначеності, яка може виникнути під час планування та проведення операцій [12].

Важливими у цьому контексті є також слова В. Сухомлинського про те, що учень, знання якого ґрунтуються на даних, поданих йому у готовому вигляді

ді, не має потреби у праці заради істини, заради ідеї. Зовсім інше ставлення до праці у того, хто ретельно продумує факти і закономірності, хто пережив радість відкриття істини. Учень, який здобуває знання, докладаючи свої зусилля, по-перше, отримує велике моральне задоволення, по-друге, ніколи не відступає перед труднощами. В подоланні труднощів він бачить важливі докази істини. Сучасні дослідники А. Вербицький, О. Матюшкін, С. Смирнов підкреслюють, що ці методи допомагають відпрацьовувати в суб'єктів навчання здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності.

Загалом з урахуванням важливості проблемних методів для активізації пізнавальної активності фахівців (А. Вербицький, О. Матюшкін, С. Смирнов, В. Сухомлинський та ін.), розгляду професійної діяльності офіцера – керівника органами охорони державного кордону – як послідовності вирішення різнопланових завдань (В. Залож, М. Єжеєв, Д. Карафано, А. Кошемс, В. Кушнір, В. Розанова, Є. Орлов та ін.), другою педагогічною умовою розвитку в офіцерів-прикордонників військово-спеціальної компетентності обрано моделювання та вирішення практичних ситуацій майбутньої професійної діяльності на засадах проблемності: саме вони допомагають належним чином відпрацьовувати в офіцерів-прикордонників уміння приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону в особливих умовах та при проведенні спецоперацій.

Ще одна педагогічна умова розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників також зумовлена особливостями їх професійної діяльності. Йдеться про те, що офіцеру – керівнику органів охорони державного кордону доводиться постійно навчати підлеглих, згуртовувати їх та спрямовувати на виконання завдань з охорони кордону. Важливість педагогічних умінь офіцера зумовлена тим, що високої тактичної виучки персоналу (індивідуальної та у складі підрозділу) можна досягти систематичним й інтенсивним навчанням, під час якого в обмежений час персонал повинен вирішити різні завдання, що вимагають великого обсягу знань, навичок й умінь. Високі вимоги до тактичної підготовки змушують офіцера – керівника прикордонного підрозділу – використовувати такі форми, методи й засоби навчання, які б дозволяли в більш короткий термін забезпечити освоєння підлеглими способами ведення бойових дій. Навчання персоналу (індивідуальне та у складі підрозділу) є організованим і планомірним процесом. Воно охоплює різні заняття й бойові стрільби, умови проведення яких, тривалість, а також характер дій керівника та тих, кого навчають, можуть бути найрізноманітнішими. Це зумовлює необхідність сформованості в офіцера відповідних педагогічних умінь, здатності застосовувати різні форми та методи навчання підлеглих.

Для успішного вирішення навчальних завдань офіцер повинен не тільки знати зміст й організаційний бік навчання, але й уміти навчати, знати найбільш ефективні для того чи іншого випадку методи роботи. Залежно від категорії персоналу, рівня їх підготовки, мети заняття керівник прикордонного

підрозділу може застосовувати той або інший метод навчання або поєднувати кілька методів. Так, наприклад, для набуття теоретичних знань він може застосовувати розповідь (пояснення), бесіду, показ (демонстрацію) і самостійне вивчення навчального матеріалу, для формування навичок і вмінь – вправи (тренування) і практичну роботу. Важливе значення мають також такі постійні, щоденні дії офіцера, як інструктаж підлеглих щодо дотримання заходів безпеки, правил поведінки з озброєнням, боєприпасами і технікою. До його щоденних функцій належить також проведення занять, групових і тактичних вправ, навчальних стрільб, ділових ігор і тактико-спеціальних навчань. Предмет постійної уваги керівника прикордонного підрозділу – підтримка належного морально-психологічного клімату і дисципліни в прикордонних підрозділах, морально-психологічне забезпечення оперативно-службових завдань, професійна підготовка персоналу.

Дослідники також звертають увагу на важливість для офіцера – керівника прикордонного підрозділу комунікативних та педагогічних умінь. Зокрема С. Полтораєв підкреслює, що «управлінська діяльність командира здійснюється через віддання наказів, розпоряджень, вказівок, постановки завдань, контролю і перевірки їх виконання, тобто у формі безпосереднього спілкування з підлеглими» [4].

Психолог О. Сафін зазначає, що необхідність сформованих комунікативних умінь офіцера-прикордонника зумовлена колективним характером ратної праці, що потребує узгодженої взаємодії військовослужбовців [1]. Дослідник також підкреслює, що «відповідальні й сумлінні керівники, не оволодівши ефективними комунікативними засобами, не завжди будуть визнані у військових колективах і не будуть здатні успішно виконувати свої обов'язки» [1].

А. Розанова також підкреслює, що «спільна діяльність людей, об'єднаних спільною метою, стає можливою тільки завдяки спілкуванню людей один з одним. За своєю суттю спілкування є умовою індивідуального й суспільного життя» [11]. У цьому контексті Л. Орбан-Лембрик зазначає, що спілкування є неодмінною складовою керівництва людьми: «поза комунікацією, без співпраці й діалогу, взаємодії та взаємного сприйняття людей управлінська діяльність неможлива» [13]. Л. Орбан-Лембрик підкреслює, що поза спілкуванням не можна розв'язати жодного управлінського завдання, ухвалити жодного управлінського рішення [13].

Для розвитку навичок педагогічної взаємодії та комунікації вчені пропонують використовувати насамперед інтерактивні методи навчання. Інтерактивне (від англ. interaction – взаємодія) навчання прийнято трактувати як навчання у співпраці (колективне, групове), тобто це – співнавчання, у якому офіцери і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання [10]. До інтерактивних форм і методів О. Пометун, С. Сисоева та ін. зараховують евристичні бесіди, презентації, дискусії, метод «мозкового штурму», метод «круглого столу», метод «ділової гри», конкурси практичних робіт з подальшим обговоренням, ділові ігри, навчальні тренінги, колективні вирішення творчих завдань, кейс-метод, моде-

лювання певного виду діяльності або ситуацій, проектування й написання різних програм, обговорення відеозаписів тощо [14].

Отже, з огляду на залежність управлінської діяльності керівника прикордонного підрозділу від ефективності його мовлення (С. Полторак, В. Іванов, О. Сафін, А. Розанова, Л. Орбан-Лембрик), а також на те, що майже всі проблеми управління прикордонними підрозділами тісно пов'язані зі спілкуванням, передбачають уміння офіцера-прикордонника організовувати взаємодію та навчання персоналу, третьою педагогічною умовою розвитку в офіцерів прикордонників військово-спеціальної компетентності визначено використання інтерактивних методів для відпрацювання комунікативних та педагогічних умінь на основі андрагогічної моделі інтерактивного навчання.

Ще однією педагогічною умовою розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у результаті експертної оцінки було визначено належну організацію самоосвіти та самостійної роботи офіцерів. На важливість цієї умови вказує також багато дослідників. Зокрема В. Іванов підкреслює, що знання, отримані у навчальному закладі, швидко старіють, а тому для того, щоб бути компетентним командиром, потрібно орієнтуватися у всіх сучасних напрямках розвитку воєнного мистецтва. Під час навчання у вищому навчальному закладі, на думку вченого, не можливо дати курсанту запас знань на все подальше життя, і цього й не потрібно: «Головне полягає в тому, щоб прищепити йому прагнення до безперервної самоосвіти, до постійного пошуку інформації, виробити у нього уміння самостійно здобувати нові знання» [7].

Дослідники С. Максименко та Б. Олексієнко також звертають увагу на те, що керівнику необхідно постійно вдосконалювати методи керівництва, наполегливо працювати над розвитком своїх організаторських здібностей, вдосконалювати методичні навички, вивчати і впроваджувати в практику все нове й передове [6].

Відповідно до Уніфікованої програми професійної підготовки співробітників прикордонних служб країн (FRONTEX) у країнах Європейського Союзу, знання не є незмінною й постійною категорією. У цьому документі зазначено, що для того щоб відповідати вимогам часу, прикордонник повинен уміти шукати й знаходити знання, самостійно вдосконалювати навички, наприклад, за допомогою інформаційних технологій. У програмі також йдеться про те, що прикордонник повинен підвищувати рівень свого професіоналізму, він несе основну відповідальність за своє навчання.

При виконанні завдань з охорони державного кордону офіцер – керівник прикордонного підрозділу повинен уміти враховувати різноманітні чинники впливу на ситуації, прораховувати різні варіанти можливого розвитку подій. Для цього важливе значення має уміння працювати з оперативно-розшуковою інформацією. Як зазначають В. Назаренко, В. Мазур, Ю. Івашков та ін., інформаційно-аналітична робота включає збір та обробку (оцінку, облік, аналіз, узагальнення) необхідної інформації про обстановку на

державному кордоні та виключній (морській) економічній зоні, у відділі прикордонної служби та навколо нього, виявлення тенденцій та розробку прогнозів розвитку обстановки, підготовку на цій основі узагальнених даних, розрахунків, пропозицій та іншої інформації вищим органам управління [3]. Від повноти та достовірності інформації, зібраної в рамках аналізу ризиків на державному кордоні, залежить ефективність діяльності органів охорони державного кордону.

Загалом можна стверджувати, що з моменту вибору професії і до кінця служби офіцер-прикордонник працює із значними інформаційними потоками. Саме тому він повинен уміти підвищувати свій рівень знань, уміти поповнювати інформацію з різних джерел, організовувати інформаційний пошук. Уміння працювати з різними джерелами, розвинені інформаційно-аналітичні здібності допоможуть здійснити належну оцінку оперативної обстановки на державному кордоні, правильно реагувати на її зміни, організувати оптимальне використання сил і засобів а особливий період та при проведенні спецоперацій.

Для більш повного уявлення про особливості розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки розроблено структурно-функціональну модель цього процесу, що містить мотиваційно-цільовий, змістовно-методичний та оцінно-результативний блоки. Усі зазначені компоненти системи діють одночасно, взаємодоповнюють один одного. Впровадження структурно-функціональної моделі розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників є поетапним процесом, який передбачає використання відповідно до визначених цілей комплексу заходів, ефективне управління на кожному з етапів та досягнення результатів – необхідного рівня військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників.

6. Висновки

Основними педагогічними умовами розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки є:

- відбір змісту навчального матеріалу зі спеціальних дисциплін з урахуванням результатів системного аналізу загроз прикордонній безпеці;

- моделювання та вирішення практичних ситуацій професійної діяльності на засадах проблемності для відпрацювання в офіцерів умінь прийняття управлінських рішень при організації охорони державного кордону в особливих умовах та при проведенні спецоперацій;

- відпрацювання в офіцерів комунікативних та педагогічних умінь на основі андрагогічної моделі інтерактивного навчання;

- організація самоосвіти офіцерів з метою відпрацювання навичок роботи з різними джерелами інформації, удосконалення аналітичних і творчих умінь, підвищення їх самостійності.

Системно організувати роботу з розвитку військово-спеціальної компетентності керівників прикордонних підрозділів дозволяє структурно-функціональна модель, що містить мотиваційно-цільовий, змістовно-технологічний та оцінно-результативний блоки.

Література

1. Сафін, О. Д. Психологія управлінської діяльності командира [Текст]: навч. пос. / О. Д. Сафін. – Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. – 149 с.
2. Орлов, Є. В. Наукові основи управління [Текст] / Є. В. Орлов, В. В. Залож, В. С. Кушнір. – 2-ге вид., перер. та доп. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2011. – 150 с.
3. Назаренко, В. О. Оперативно-службова діяльність відділу прикордонної служби Державної прикордонної служби України [Текст]: навч. пос. / В. О. Назаренко, В. Ю. Мазур, Ю. Б. Івашков та ін. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. – 428 с.
4. Полторак, С. Т. Педагогічні умови формування умінь командира підрозділу у майбутніх офіцерів МВС України [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С. Т. Полторак; Нац. акад. Прик. військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
5. Нецадим, М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / М. І. Нецадим; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Київ, 2004. – 57 с.
6. Максименко, С. Д. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України [Текст]: підр. / С. Д. Максименко, Б. М. Олексієнко. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. – 448 с.
7. Иванов, В. П. Формирование личности офицера [Текст] / В. П. Иванов. – М.: Воениздат, 1986. – 160 с.
8. Єжєєв, М. Підготовка офіцерського корпусу та фахівців у сфері національної безпеки в США. Досвід для України [Текст] / М. Єжєєв, С. Ніколаєнко, О. Устименко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 2. – С. 314–323.
9. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи [Текст] / ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
10. Булгакова, Н. Б. Методика викладання у вищій школі [Текст]: навч. пос. / Н. Б. Булгакова, В. О. Рахманов. – К.: НАУ, 2012. – 204 с.
11. Розанова, В. А. Психологія управління [Текст]: уч. пос. / В. А. Розанова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1999. – 352 с.
12. Carafano, J. Military Education Needs Reform [Text] / J. Carafano, A. Kochemc // Defense News. – 2005. – Issue 4. – P. 15–19.
13. Орбан-Лембрик, Л. Е. Психологія управління [Текст]: пос. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 567 с.
14. Сисоєва, С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих [Текст]: навч.-метод. пос. / С. О. Сисоєва, О. І. Пометун; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К.: ЕКМО, 2011. – 320 с.

Дата надходження рукопису 12.01.2017

Веретільник Віталій Вікторович, перший заступник ректора, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29003
E-mail: didenko12.69@mail.ru

Діденко Олександр Васильович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29003
E-mail: didenko.alexandr69@gmail.com